

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

Голенко І.П.,

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Статтю присвячено дослідженню правових питань виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. На підставі аналізу судової практики та цивілістики акцентується увага на більш проблемних аспектах цієї галузі та робляться відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямованого на регулювання відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом.

Ключові слова: перевезення пасажирів автомобільним транспортом, юридичний факт, правочин, зобов'язання, договір.

Голенко И.П. / ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ ПО ПЕРЕВОЗКЕ ПАССАЖИРОВ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ / Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко, Украина

Статья посвящена исследованию правовых вопросов в области возникновения отношений, связанных с перевозкой пассажиров автомобильным транспортом. На основе анализа судебной практики и цивилистики акцентируется внимание на наиболее проблемных аспектах этой отрасли и формулируются соответствующие предложения в законодательство, направленное на регулирование отношений, связанных с перевозкой пассажиров автомобильным транспортом.

Ключевые слова: перевозка пассажиров автомобильным транспортом, юридический факт, сделка, обязательство, договор.

Holenko I.P. / GROUNDS FOR THE RELATIONSHIP OF THE CARRIAGE OF PASSENGERS BY ROAD / Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O.Didorenko, Ukraine

Study of relations regarding carriage of passengers by road is becoming more important due to development of the modern democratic society. Proper provision of the legal rights and obligations of their participants in practice depends on sound legal regulation of grounds for origin of any relations. Therefore the studied relations do not constitute an exception.

Normally the grounds for the origin of certain relations are associated with legal fact. However, the analysis of relations regarding carriage of passengers by road indicates that this legal phenomenon has excessively wide semantic properties for characterization of their origin. For this reason the author analyzes such common grounds for legal relations origin as actions, events, acts of civil legislation, acts of public authorities and local governments, judicial decisions, infliction of harm and others based on the provisions of national civil legislation.

In practice the relations regarding carriage of passengers by road normally arise from contracts. However the reason is as important for the study of the aspects of such relations origin as the legal consequences it generates. This particularly applies to legal rights and duties of the considered relations. Therefore, the author pays particular attention to the meanings of such terms as «obligation» and «contractual obligation».

Based on the provisions of modern civil law the author concludes that the contracts do not have an adequate legal framework, and these contacts are the basis of relations regarding carriage of passengers by road.

The author of the article emphasizes that the contracts of special legal focus can only be deemed appropriate to constitute the main grounds for the considered relations – the contracts for carriage of passengers by road, and that the regulations concerning them shall be formalized in a particular provision of the Code of Ukraine «On transportation by road.»

Key words: carriage of passengers by road, legal fact, juridical act, obligation, agreement.

Перевезення пасажирів автомобільним транспортом пов'язане з підставами виникнення зобов'язань: загальним обов'язком держави забезпечувати перевезення пасажирів і його організацію та діяльністю перевізників із надання транспортних послуг. Зауважимо, що підстави виникнення певних правовідносин є загальними та спеціальними (перевезення спецконtingенту). Одночасно із цим можуть існувати винятки. У будь-якому випадку йдеться про юридичні факти – конкретні соціальні обставини (дії, події), що викликають відповідно до норм права настання певних правових наслідків – виникнення, зміну та припинення правових відносин [5, с. 4], що є ширшим за досліджуваний аспект. З'ясування основного елементу юридичного факту у розглядуваній галузі й становить мету цієї статті.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Виходячи з її положень, звернемо увагу на те, що реалізація досліджуваних відносин у здебільшого на практиці проявляється у формі вольових вчинків їх учасників (дій). Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом є самостійним видом цивільних правовідносин, які виникають за волевиявленням людини та з урахуванням її правового становища. Положення зазначеної статті не є вичерпними стосовно визначення підстав їх виникнення за ознакою рівня легального забезпечення правовідносин.

Відсутність норм, необхідних для регулювання відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, у цивільному законодавстві є його прогалиною, що проявляється у проблемах перевезення пільговиків. Можна погодитися, що, як слушно зазначається у цивілістиці, передбачити ці проблеми заздалегідь не завжди можливо [6, с. 114], проте, коли це торкається прав людини та забезпечення здійснення цих прав, необхідно. У свою чергу, це робить можливим й навіть необхідним застосування цивільного законодавства за аналогією в цій галузі. Це є позитивним аспектом, але інститут аналогії не притаманний деяким галузям права. Зокрема, він не застосовується у разі притягнення до карної, адміністративної, дисциплінарної й майнової відповідальності [14, с. 35]. Наприклад, водій, як представник перевізника чи самозайнятий перевізник, відмовив безпідставно в перевезенні пільговика, а той не зміг потрапити на важливу для нього зустріч. Тож ці відносини є досить складними за своєю структурою та мають тенденції систематично змінюватись у зв'язку з технічним, соціальним, демографічним, економічним розвитком. Позитивна регламентація їх виникнення є досить важливою з урахуванням усіх складових.

У ч. 4 ст. 11 ЦК України зазначається, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування. Так само, як й інші види цивільних правовідносин, відносини

щодо здійснення перевезень автомобільним транспортом можуть виникати з актів публічної влади, наприклад надання людині пільг з перевезення. Діяльність перевізників контролюється та координується відповідними державними органами на предмет дотримання прав пасажирів. Пасажир як учасник цих відносин є свого роду їх «центром». Тож відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом лежать у площині приватного права й не виникають із положень актів публічної влади.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У ЦК України наразі закріплена лише частина норм, які необхідні для регулювання розглядуваних відносин. Решта нормативно-правових актів також не у достатньому обсязі їх врегулює. Тож наведена ст. 11 ЦК України, на наш погляд, буде застосовна до відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом тільки у разі прийняття самостійного нормативно-правового акта, який би врегулював більшість аспектів у досліджуваній галузі.

Згідно з ч. 5 ст. 11 ЦК України, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішень суду. У зв'язку із цим зауважимо, що аналіз судової практики, яка стосується спорів пасажирів із автотранспортними перевізниками, зокрема, щодо якості перевізної послуги, свідчить про їх незначну кількість [7]. Пояснити це можна з об'єктивної точки зору тим, що більшість пасажирів не знають своїх суб'єктивних прав та/або шляхів їх захисту. Неабияке значення у цьому зв'язку має те, що у цивільному праві, на відміну від галузей публічної підсистеми права, відсутній «правовий автомат», за допомогою якого відповідні органи державної влади притягують правопорушника до відповідальності у разі, зокрема, спричинення майнової шкоди. Ця проблема є відкритою у цивілістиці та стосується не тільки досліджуваних, але й окремих суміжно галузевих цивільних правовідносин [11, с. 206].

Суб'єктивною причиною такого стану судової практики, яка стосується відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, на наш погляд є те, що більшість порушень, які вчиняють перевізники під час здійснення підприємницької діяльності, є малозначущими для більшості фізичних осіб-пасажирів, що робить забезпечення захисту ними своїх суб'єктивних цивільних прав безглуздом. В основному за захистом таких прав шляхом звернення до суду вимушені звертатися представники соціально незахищених верств населення, зокрема пільговики [8].

У цивілістиці слушно зауважується, що закон та рішення суду не можна отожднювати з юридичним фактом. Зокрема, наводиться приклад, коли стягнення грошової суми на користь тієї чи іншої сторони договору не можна розглядати як підставу для виникнення грошового зобов'язання [1, с. 59]. Уважаємо, що те саме стосується й відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Тож рішення суду стосовно досліджуваних відносин є не підставою їх виникнення, а в основному підставою виникнення відносин щодо їх захисту.

Відповідно до ч. 6 ст. 11 ЦК України, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Обставини щодо настання або ненастання певної події зазвичай пов'язані з часом. Незважаючи на загальноприйняті стандарти часу, ця правова та філософська категорія є відносною й для кожного учасника цивільних правовідносин є суб'єктивною. Проте зауважимо, що відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом виникають у результаті прояву волі їх сторін. Тож основною підставою їх виникнення є саме дії, а не події. Хоча не можна заперечувати й іншого сценарію. Маємо на увазі виникнення відносин, що пов'язані з обов'язком авто-

перевізника відшкодувати пасажирові шкоду, завдану йому внаслідок ДТП під час перевезення пасажирів автомобільним транспортом та ін. Виходячи із цього, підстави щодо виникнення цивільних правовідносин, які зазначені у ч. 6 ст. 11 ЦК України, не слід вважати основними стосовно виникнення досліджуваних правовідносин.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України, завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Аналіз цієї норми свідчить, що положення зазначеної статті цивільного законодавства закріплюють окремі види недоговірних зобов'язань. Стосовно відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом зауважимо, що надання перевізником пасажирові неякісної послуги з перевезення дійсно може спричинити обставини, які передбачені у ст. 23 ЦК України. Те саме стосується майнової шкоди, зокрема, коли псується особисті речі пасажирів у результаті ДТП та ін. Незважаючи на те, що решта договірних зобов'язань не є прямими чинниками виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, на практиці може статися ситуація, коли розглядувані правовідносини перетинаються у певному випадку. Зокрема, пасажир набуває права на відшкодування йому моральної (нематеріальної) шкоди, спричиненої створенням його життя, здоров'я або майну загрози небезпеки (ст. 1163 ЦК України) внаслідок неякісного надання послуги з перевезення. Звідси до загальних підстав виникнення цивільних правовідносин належать не тільки договірні, але й не договірні зобов'язання. З урахуванням цього пропонуємо змінити положення п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України шляхом доповнення їх словосполученням «недоговірних зобов'язань» та викласти її у такій редакції: «завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, не договірних зобов'язань».

Аналіз п. 4 ч. 2 ст. 11 ЦК України свідчить про те, що цивільні права та обов'язки також виникають з інших юридичних фактів. Проте термін «юридичний факт» є досить не конкретним у цьому контексті. Це пояснюється тим, що у цивілістиці виокремлюють правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоперешкоджаючі та правовідновлюючі юридичні факти [15, с. 332]. Безумовно, більшість підстав щодо виникнення правовідносин зазвичай є також підставами щодо їх зміни або припинення. Однак, по-перше, судячи з назви ст. 11 ЦК України, її норми закріплюють правостановлюючі юридичні факти. По-друге, юридичний факт складають як дії, так і події, що у разі виникнення конкретних цивільних правовідносин, зокрема, щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом може мати значення. По-третє, дії, як складова будь-якого юридичного факту, можуть бути правомірними та неправомірними. Особливість виникнення цивільних правовідносин порівняно з іншими суміжно галузевими правовідносинами вбачається в тому, що вони можуть виникати як із правомірних, так і не з правомірних дій. Одночасно із цим «негативна частина» юридичного факту, на наш погляд, не повинна лежати в основі виникнення цивільних правовідносин, зокрема досліджуваних. У зв'язку із цим вважаємо, що з огляду на сучасний стан теоретичних розробок як у цивілістиці, так і в загальноправовій теорії, термін «юридичні факти», зазначений у п. 4 ст. ч. 2 ст. 11 ЦК України, не у достатньому обсязі відображає той сенс, який було покладено свого часу авторами проекту до норми цієї частини ЦК України. З огляду на це, пропонуємо змінити наведену статтю ЦК України та викласти її у такій редакції: «інші юридичні дії та події, що мають юридичне значення, а також інші підстави, не заборонені законом».

Виходячи з характеристики загальних засад регулювання підстав виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом зауважимо, що ст. 11 ЦК України врегульовано підстави виникнення цивільних

прав та обов'язків. З огляду на це, звернемо увагу, що цивільні права та обов'язки не існують самі по собі. Зазвичай вони є частиною певних цивільних правовідносин, зокрема зобов'язальних. До того ж у конкретному правовідношенні учасник має одночасно як права, так і обов'язки. Як приклад наведемо односторонні за юридичним змістом цивільні відносини, що виникають із договору дарування (одна сторона має право, інша – обов'язок). Звідси національним цивільним законодавством передбачені саме підстави виникнення цивільних правовідносин та їх особливості. Тож із точки зору загальноправової та цивілістичної теорії напровадження ст. 11 ЦК України є не коректною. У зв'язку із цим пропонуємо змінити її назву та викласти в такій редакції: «Підстави виникнення цивільних правовідносин».

Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом також урегульовані галуззю транспортного законодавства. У зв'язку із цим зазначимо, що положення Закону України «Про автомобільний транспорт» не містять окремої норми, яка би передбачала перелік виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. У ст. 42 зазначеного нормативно-правового акта лише закріплені основні положення щодо договорів, які безпосередньо стосуються розглядуваного аспекту. Проте є очевидним, що договір не є єдиним джерелом виникнення досліджуваних відносин.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про транспорт», підприємства транспорту здійснюють перевезення та надання послуг на основі державних контрактів, державних замовлень і договорів на перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти з урахуванням економічної ефективності провізних та переробних можливостей транспорту. Аналіз, проведений у цій статті, свідчить, що відносини щодо перевезення пасажирів виникають тільки з ініціативи перевізника. Більш того, серед наведених можливих підстав виникнення досліджуваних відносин два мають пряме відношення до публічно-правової галузі правового регулювання і тільки договір стосується приватноправової. По-перше, ініціатором розглядуваних відносин, на наш погляд, є пасажир. Це обумовлено загальними правилами економіки та соціуму, адже попит породжує пропозицію. По-друге, як вже зазначалося вище, відносини щодо перевезення автомобільним транспортом лежать у площині приватного права й не виникають із положень актів публічної влади.

Виходячи з наведеного видається можливим констатувати, що ЦК України закріплює навіть не підстави (у вигляді переліку), а неповний перелік загальних основ виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Підстави виникнення досліджуваних відносин із позиції транспортного законодавства відображені не об'єктивно. Це ще раз підкреслює необхідність прийняття самостійного нормативно-правового акта цивільно-правової спрямованості стосовно цієї галузі.

Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом мають багато проявів. Тож у межах цієї роботи науковий інтерес становлять, на наш погляд, ті правовідносини, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням суб'єктивних прав та обов'язків учасників цих відносин. Видається, що такими є зобов'язальні правовідносини. У зв'язку із цим наведемо підхід, за яким транспортні послуги визначаються як сукупність зобов'язань, урегульованих нормами права, опосередкованих відповідними договорами, забезпечених господарсько-правовими засобами державного регулювання та пов'язаних із фізичними переміщенням у просторі пасажирів, багажу, вантажів [10, с. 141]. Як слушно зазначається у цивілістиці, об'єктом зобов'язального правовідношення є благо, яке безпосередньо становить інтерес для управомоченого суб'єкта [13, с. 63]. Тож вважаємо, що певні послуги можуть бути лише предметом, а також об'єктом певного договірного зобов'язання, зокрема, з перевезення пасажирів

автомобільним транспортом. Звідси, визначення транспортних послуг власне як системи зобов'язань є некоректним. Утім, його розгляд у межах галузі зобов'язальних відносин є слушним.

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматись від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Слід звернути увагу на те, що на відміну від цивільного законодавства зарубіжних країн (зокрема, ч. 2 ст. 307 ЦК РФ [4]) національне не містить загального переліку підстав виникнення зобов'язань. Із цього приводу О.Д. Куталадзе слушно зазначає, що поняття «підстави виникнення зобов'язань» є спеціальною категорією цивільного права, що входить до більш широкій категорії «юридичні факти», не маючи при цьому свого окремого місця в класифікації юридичних фактів [9, с. 5]. Проте ч. 2 ст. 509 ЦК України має норму відсылного характеру, згідно до якої зобов'язання виникають із підстав, встановлених статтею 11 цього нормативно-правового акта. Зобов'язальні відносини є видом цивільних правовідносин. Тож з урахуванням зробленої нами пропозиції щодо назви ст. 11 ЦК України зміст ч. 2 ст. 509 цього нормативно-правового акта є слушним. Хоча наголосимо, що у цивілістиці зараз також виділяють нові види виникнення зобов'язань. Зокрема, мова йде про зобов'язання, що виникають із ніби-договорів (односторонні правочини, публічна обіцянка винагороди); зобов'язання, що виникають із ніби-деліктів (створення загрози, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав) [9, с. 5-6].

Зобов'язання поділяються на договірні та недоговірні. Положення щодо договірних зобов'язань урегульовано підрозділом 1 Розділу III ЦК України; щодо недоговірних зобов'язань – підрозділом 2 Розділу III цього нормативно-правового акта. На легальному рівні не передбачено конкретної норми або системи норм, які закріплювали б особливості виникнення відносин щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом. Уважаємо, що така норма бути й не може з огляду на специфіку цих зобов'язань, адже в основному вони передбачають виникнення цивільних правовідносин із певних традицій (публічна обіцянка), навіть із деліктів та злочинів. Навпаки, договірні зобов'язання щодо відносин із перевезення пасажирів автомобільним транспортом передбачені чинним цивільним законодавством, зокрема ст. 910 ЦК України.

Як слушно зазначається у цивілістиці, договір є основною підставою виникнення зобов'язальних правовідносин і найбільш поширеним видом зобов'язальних правовідносин як таких [16, с. 443]. Звідси за наявності спеціальної норми зобов'язального права у вигляді конкретного договору вона може слугувати основним чинником виникнення певних зобов'язальних правовідносин. У зв'язку із цим наведемо позицію, за якою серед основних чинників, які сприяли розвитку перевезення, є розвиток договірного права та ін. [12, с. 25]. Тож перевезення пасажирів автомобільним транспортом у даному контексті не є винятком. Проте з моменту заснування України як незалежної держави відносини щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом зазнали суттєвих змін. У зв'язку із цим В.В. Вітрянський щодо перевезення вантажів зазначає, що в сучасних умовах вже не можна говорити тільки про один договір [3, с. 60]. І.О. Безлюдько таку позицію підтримує із зауваженням, що, враховуючи відмінність між договорами перевезення вантажу різними видами транспорту, можна говорити про систему таких договорів [2, с. 49]. Вважаємо, що ці підходи є слушними й стосовно контексту цієї роботи. Звідси загальних положень договірного права, які закріплені в чинному

цивільному законодавстві, не достатньо для визначення особливостей виникнення, зміни та припинення відносин щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом. З огляду на наведені вище аргументи, те ж саме стосується й положень ст. 910 ЦК України: ця норма не є спеціальною щодо розглядуваних відносин, адже в ній не передбачена специфіка відповідного виду транспорту. Таким чином, основною підставою виникнення розглядуваних відносин є не будь-який договір, а договір спеціальної правової спрямованості – договір перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Тож такий висновок повинен мати не тільки теоретичне, але й легальне визначення. З

метою удосконалення правового регулювання відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, а точніше підстав їх виникнення, вважаємо за необхідне закріпити у положеннях проекту Кодексу України «Про перевезення автомобільним транспортом» норму, згідно з якою відносини щодо перевезення автомобільним транспортом виникають із відповідних договорів, правочинів, зобов'язань та з інших підстав, не заборонених законом.

Виходячи з наведеного, перспективи подальших досліджень становить з'ясування правової природи договору перевезення пасажирів автомобільним транспортом та надання його характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безклубий І. До питання про підстави виникнення грошового зобов'язання / І. Безклубий // Право України. – 2004. – № 4. – С. 57–60.
2. Безлюдько І. Система договорів перевезення за новим законодавством України / І. Безлюдько // Право України. – 2005. – № 9. – С. 46–50.
3. Витрянский В.В. Понятие и виды договора перевозки. Система договоров перевозки / В.В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2001. – № 1. – С. 60–75.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая от 21.10.94 г. № 51-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elibr.org.ua/russianlaw/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1106915078&archive=1120046201&start_from=&ucat=2&
5. Исаков Б.В. Юридические факты в российском праве : учебное пособие / Б.В. Исаков. – М. : Юридический Дом «Юстицинформ», 1998. – 48 с.
6. Печений О. Деякі проблем застосування аналогії в цивільному праві / О. Печений // Вісник академії правових наук України. – № 2 (49). – С. 108–119.
7. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 22.08.2011 р. Справа № 2/2506/2870/11. – Офіційний портал судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17952314>
8. Рішення Червоноградського міського суду Львівської області від 18 квітня 2011 року // Офіційний сайт єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15202481>
9. Кутателадзе О.Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Олег Джумберович Кутателадзе. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 20 с.
10. Матвеева А. Риннок транспортних послуг: поняття, учасники та об'єкти / А. Матвеева // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1. – С. 135–143.
11. Машуков Р.О. Право власності садівницького товариства та його членів : монографія / Р.О. Машуков. – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. – 280 с.
12. Міщенко А.В. Історичне місце і функції перевезень у структурі економіки України / А.В. Міщенко // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 84. – С. 19–25.
13. Санникова Л.В. Об объекте обязательственного правоотношения / Л.В. Санникова // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 57–64.
14. Царев В. Прогалини в праві – неминучі / В. Царев // Український юрист. – 2005. – № 5 (29). – С. 35.
15. Цивільне право України: Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – 2-ге вид., доп і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т.1 Загальна частина. – 696 с.
16. Цивільний кодекс України: Коментар. – 2-ге вид. зі змінами за станом на 15 січня 2004 р. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 856 с.